

A133

Burhinus oedicnemus

(L., 1758)

Kulon

Rząd: siewkowe, podrząd: siewkowce, rodzina: kulony

Status występowania w Polsce

Do niedawna skrajnie nielicznie lęgowy, przypuszczalnie już niełęgowy. Sporadycznie pojawiający się na przelotach.

Opis gatunku

Ptaka wielkości dużego gołębia, na wysokich nogach. Wymiary: długość ciała 40–44 cm, rozpiętość skrzydeł 77–85 cm, masa ciała samca – przeciętnie 475 g (430–520g); samicy – przeciętnie 450 g (290–535g). Upierzenie obu płci jest bardzo podobne, ale samiec jest nieco większy od samicy. W upierzeniu przeważają barwy płowopiaskowa i szarobrzozowa. Charakterystyczne są duże oczy z jaskrawożółtą tęczówką (podobne do oczu jastrzębia) oraz stosunkowo duża głowa, żółte nogi i żółty dziób z czarnym końcem. Nad oczami znajduje się biaława brew; biały jest również pas pod okiem, widoczny także nad dziobem, białe są gardło i brzuch. Na skrzydle występuje charakterystyczny rysunek złożony z ciemnych i białych pasków oraz plam. Młode ubarwieniem są podobne do dorosłych. Ze względu na skryty tryb życia jest rzadko widywany na odkrytym terenie. Odzywa się bardzo różnymi dźwiękami, np. w locie „kur-lii”, „k-lii”, „kira-ti” czy „czurrrii”, siedząc na ziemi – „czrrli... czhlik... czhlik”, jeden z głosów tokowych „tuii-tuii”, głosy alarmowe to „ulii”, „kljui”, „klij”, „kryiik” itd.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Wygląd ptaka jest tak charakterystyczny, że możliwość pomyłki z innymi gatunkami ptaków jest niewielka. Natomiast niektóre głosy są nieco podobne do głosów kulika wielkiego *Numenius arquata* (A160), czapli siwej *Ardea cinerea* (A028), lelka *Caprimulgus europaeus* (A224) czy ostrzygojada *Haematopus ostralegus* (A130).

Biologia**Tryb życia**

Charakteryzuje się bardzo skrytym trybem życia. Aktywny jest od zmierzchu do świtu. Żeruje głównie w ciągu nocy, ale pod koniec sezonu lęgowego często jest aktywny również w ciągu dnia. Spłoszony z miejsca dziennego wypoczynku początkowo ucieka na piechotę, po czym przemieszcza się na większe odległości w locie. Dzień spędza ukryty w niewielkich zagłębieniach na rozległym otwartym

terenie, siedząc nieruchomo i przywierając do podłoża, z którym doskonale się zlewa swoim mało skontrastowanym ubarwieniem. Jako gatunek silnie terytorialny występuje w okresie lęgowym w rozproszeniu, a tylko po okresie lęgowym może tworzyć większe stada.

Lęgi

Ptaki przylatują na lęgowiska już w końcu marca. W maju składane są 2 jaja do gniazda mającego postać lekko zaznaczonej jamki lub wprost na ziemi. W sezonie wyprawiany jest tylko jeden lęg. W przypadku utraty zniesienia samica może złożyć jaja ponownie, stąd zniesienia kulona spotykano nawet w czerwcu. Wysiadywanie jaj trwa 24–27 dni; młode opuszczają gniazdo nieomal natychmiast po wykluciu, a zdolność do lotu uzyskują po 36–42 dniach. W okresie koczowań połączonych kulony mogą tworzyć stada. Aktywność głosowa samców (fletowe gwizdy) jest wysoka tylko na początku sezonu lęgowego, głównie wieczorem i w nocy.

Wędrowki i zimowanie

Niewiele wiadomo na temat wędrowek europejskich kulonów. Ptaki obręczkowane we wschodnich Niemczech wędrowały w kierunku basenu Morza Śródziemnego. Odlot z lęgowisk następował od września do początku listopada, a przylot wiosną na początku kwietnia. Nic nie wiadomo o wędrowkach polskich kulonów. W Europie kulony zimują nielicznie w południowej części Wielkiej Brytanii i w Hiszpanii, być może i w innych krajach śródziemnomorskich. Poza tym zimują w wielu miejscach w Afryce.

Pokarm

Dieta kulona jest bardzo urozmaicona. Składają się na nią głównie lądowe bezkręgowce: dżdżownice, mięczaki, pajęczaki, owady – małe i duże, a także drobne kręgowce: płazy, gady, gryzonie oraz jaja i pisklęta ptaków. W pokarmie zdarzają się również korzonki i nasiona roślin oraz padlina.

Występowanie

Siedlisko

Zasiedla różne typy suchych i otwartych siedlisk: wydmy, ekstensywne pastwiska na mineralnym podłożu, piaszczyste wyspy w korytach dużych rzek, piaszczyste nadrzeczne plaże i murawy, duże żwirownie, kamieniołomy, poeksploatacyjne wyrobiska, hałdy, lotniska. Na przelotach spotykany nawet na polach, np. w uprawach ziemniaka.

W Alzacji lokalna populacja zaadaptowała się do gniazdowania w uprawach kukurydzy, rzepaku i okopowych. Natomiast w Anglii występuje od lat stabilna populacja na wrzosowiskach.

Siedliska z Załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

4030 Suche wrzosowiska (*Calluno-Genistion*, *Pohlio-Callunion*, *Calluno-Arctostaphyilion*)

6120 Ciepłolubne, śródładowe murawy napiaskowe (*Koelerion glaucae*)

Rozmieszczenie geograficzne

Opisano co najmniej 6 podgatunków. Większość Europy – od południowej części Wysp Brytyjskich, poprzez Francję i półwysep Iberyjski, na wschodzie do Kaukazu – zamieszkuje podgatunek *B. o. oedicnemus*. Wyspy Morza Śródziemnego, Grecję, Turcję i północną Afrykę zasiedla *B. o. saharae*. Na Wyspach Kanaryjskich występują dwa inne podgatunki. Jeszcze inny podgatunek zamieszkuje południowo-wschodnią Rosję, a 6. podgatunek zasiedla Indie, Sri Lankę i Indochiny.

Populacje z Hiszpanii, Afryki, Indii i południowo-wschodniej Azji są osiadłe, ewentualnie przemieszczają się na nieznaczne odległości. Główne zimowiska kulona znajdują się w Hiszpanii, północnej Afryce, na Półwyspie Indyjskim i Półwyspie Indochińskim. Słabo zbadany jest zasięg zimowisk na południe od Sahary, zwłaszcza w zachodniej części Sahelu. Na wschodzie Afryki zimowiska kulona dochodzą do Kenii.

Rozmieszczenie w Polsce

Przypuszczalnie całkowite wygaśnięcie populacji lęgowej nastąpiło na początku XXI w.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): CR gatunek skrajnie zagrożony wyginięciem

Status zagrożenia w Europie: V gatunek narażony na wyginięcie

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Do roku 1990 występował w rez. Wydma Mołozewska w Podlaskim Przełomie Bugu.

Rozwój i stan populacji

Według szacunków przeprowadzonych w latach 80. i 90. w Europie (bez Rosji) gnieździło się 30 000–60 000 p. kulona. Największe populacje zamieszkują Hiszpanię (22 000–30 000 p.), Francję (5000–9000 p.), Turcję (1000–5000 p.) i Portugalię (1000–10 000 p.). Szacunki liczebności populacji lęgowej Rosji są bardzo nieprecyzyjne i są określane jako 10 000–100 000 p. W większości krajów zauważalny jest spadek liczebności gniazdujących par. Uwzględniając współczesne granice Polski, w XIX w. kulon występował w całej niżowej części kraju, poza Mazurami i Suwalszczyzną. W pierwszej połowie XX w. areal występowania nie uległ dużym zmianom, ale przypuszczalnie zmniejszyła się liczebność. Oznaki zaniku różnych stanowisk lęgowych kulona na terenie Polski są notowane od początku XX wieku. W latach 50. opuścił Śląsk, w 60. Pustynię Błędowską, a w latach 70. Wielkopolskę. Jednak największe nasilenie regresu liczebności miało miejsce dopiero w drugiej połowie XX w., bowiem jeszcze w latach 60. występował dość równomiernie wzdłuż Wisły środkowej, gdzie pomiędzy ujściem Sanu a Warszawą stwierdzono 25–35 p., a nad dolnym Bugiem pomiędzy granicą państwową a Kuligowem odnotowano kulony w 6 miejscach, ich liczebność szacowano na 10–13 p. Nad Narwią gnieździło się przynajmniej 3–5 p. (uwzględniając również odcinek pod Tykocinem), a pod Częstochową – 5 p. Najdłużej kulon utrzymał się na Mazowszu i południowym Podlasiu.

W latach 70. wykazano gwałtowny spadek liczebności największych populacji. W roku 1973 nad Wisłą wykryto zaledwie 3–5 p., nad Bugiem przebywało tylko 7 p., zaś nad dolną Narwią przypuszczalnie 3 p. W latach 80. jako pierwsza wygasła populacja nadwiślańska, a następnie nadbużańska (ostatnie spotkanie w 1990). W roku 1995 wykryto dwa stanowiska w kamieniołomach w Kieleckiem, przy czym na jednym widziano parę z młodymi, a na drugim na przełomie czerwca i lipca obserwowany był ptak zachowujący się terytorialnie. Ponadto w kwietniu i maju 1997 na poligonie w Borach Dolnośląskich słyszano ptaka odzywającego się głosem godowym. Najdłużej kulon przetrwał w dolinie dolnej Narwi. Niewykluczone, że nad Narwią do końca ubiegłego wieku kulony występowały w dwóch miejscach (pod Nowogrodem i Różanem), bo-

wiem jeszcze w roku 1996 stwierdzono tam parę oraz pojedynczego ptaka. Jako lęgowy w Polsce być może gatunek zanikł dopiero w pierwszych latach obecnego wieku. Ostatnie spotkania dotyczą przypuszczalnie samotnych samców usiłujących zdobyć samicę na skraju zasięgu. Obserwacje takich ptaków poczyniono w Małopolskim Przełomie Wisły w latach 1998 i 1999 oraz w roku 2003 w centralnej Polsce. Trzeba wyraźnie zaznaczyć, że kulon w Polsce jest na skraju swojego zasięgu, więc można się spodziewać fluktuacji liczebności gatunku. Niemniej sytuacja ta wraz ze zmianami siedliskowymi (zalesianie itp.) istotnie wpływa na wycofywanie się gatunku.

Zagrożenia

Przyczyny wycofania się kulona z Polski są nieznanne. Gatunek ten występował w dolinach największych rzek, gdzie nie doszło do istotnych zmian siedliskowych, a silna presja turystyczna działała tylko lokalnie. Pomimo tego kulony zaczęły znikać w Polsce już w latach 70. Przypuszczalnie za proces ten odpowiedzialne były nierozpoznane czynniki działające na zimowiskach lub na trasach przelotu. Możliwe, że sytuacja kulona w Polsce jest wynikiem naturalnych fluktuacji liczebności gatunku, do jakich dochodzi na skraju jego arealu.

Nie można wykluczyć, że kulon wróci i ponownie zacznie w Polsce gniazdować. By do tego doszło, konieczne jest zachowanie w kraju siedlisk wymaganych przez tego ptaka.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych (szczególnie Dolnego Bugu, Dolnej Nary i Wisły Środkowej) i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek,
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- protegować ekstensywne użytkowanie pastwisk na obszarach stanowiących potencjalne lęgowiska kulona w dolinach wielkich rzek nizinnych; wprowadzić ekstensywne użytkowanie pastwisk również na obszarach objętych ochroną przestrzenną (parki krajobrazowe, rezerwy przyrody);
- podejmować karczowanie roślinności krzewiastej i drzewiastej na obszarach pastwiskowych;
- objąć pastwiska stanowiące potencjalne lęgowiska kulona programami rolnośrodowiskowymi, promującymi ekstensywny system wypasu;
- wykupywać tereny wskazane do zalesień w gminnych programach zalesień, położone w dolinach rzek;

- w rozległych poeksploatacyjnych wyrobiskach, położonych głównie w środkowej Polsce, należy pozostawić duże (ponad 50 ha) fragmenty poza zasięgiem zalesiania – najczęstszej formy ich rekultywacji;
- ograniczyć wstęp ludzi na lęgowiska gatunku w okresie 1 kwietnia–31 lipca (nie powinno to dotyczyć przedstawicieli społeczności lokalnych; ograniczeniu powinno towarzyszyć wskazanie w miarę potrzeby alternatywnych miejsc biwakowania, połączone z oznakowaniem, ułatwieniem dojazdu i zaopatrzeniem w podstawową infrastrukturę);
- kontrolować w dolinach wszystkich rzek rozwój zabudowy lotniskowej oraz infrastruktury rekreacyjnej (pola golfowe);
- podjąć redukcję liczebności drapieżników naziemnych (lis, jenot, norka amerykańska) i skrzydlatych (kruk, wrona siwa, sroka). W przypadku wysp rozwiązaniem wspomagającym może być zastosowanie pastucha elektrycznego uniemożliwiającego dostęp czworonogów;

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 20).

Propozycje badań

Nie proponuje się prowadzenia badań nad kulonem w Polsce.

Monitoring

- coroczna lustracja wszystkich stanowisk, które jeszcze niedawno stanowiły ostoje kulona (Wisła środkowa, Dolny Bug, Dolna Narew oraz rozległe poeksploatacyjne wyrobiska w środkowej i południowej Polsce);
- stała rejestracja wszystkich spotkań tego gatunku na obszarze kraju.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO.
Zakład Ornitologii PAN.
- BENA W. – dane niepublikowane.
- BIAŁCZAK S., DOMBROWSKI A. 2001. System obszarów chronionych w planie zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego. Biuletyn KPZK PAN, 198: 111–115.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- BUSSE P. (red.) 1990. Mały Słownik Zoologiczny. Ptaki. Część I. Warszawa, 402 s.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1983. Handbook of the Birds

- of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 3. Waders to Gulls. Oxford, 913 s.
- CZYŻ S. 1990. Kulon *Burhinus oedicnemus* L. w Europie. *Przegl. Zool.*, 34: 131–135.
- DOMBROWSKI A., CHMIELEWSKI S. 1996. Kulon (*Burhinus oedicnemus*) – najsilniej zagrożony wyginięciem przedstawiciel krajowej i mazowieckiej awifauny. *Kulon*, 1 (1–2): 3–9.
- DOMBROWSKI A., CHMIELEWSKI S. 1996. Czy kulon (*Burhinus oedicnemus*) w Polsce wyginie? *Chrońmy Przyr. Ojcz.*, 52: 99–103.
- DOMBROWSKI A. 2001. Kulon (*Burhinus oedicnemus*). 2001. W: Koł H., Dombrowski A. (red.) Strategia ochrony fauny na Nizinie Mazowieckiej. Siedlce, s. 319–324.
- DOMBROWSKI A., CHMIELEWSKI S., BUKACIŃSKI D., RZĘPAŁA M., BRZOZOWSKI A. 1998. Ornitologiczna ranga największych rzek dorzecza Wisły środkowej. *Not Orn.*, 39: 61–75.
- DOMBROWSKI A. 1994. Porównanie liczebności wybranych gatunków ptaków w dolinie dolnej Narwi w latach 1973 i 1989. *Not. Orn.*, 35: 245–259.
- HAGEMEIJER W. J. M., BLAIR M. J. (red.) 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: their distribution and abundance. London, 903 s.
- LUNIAK M. 1970. Ptaki środkowego biegu Wisły. *Acta orn.*, 13: 17–113.
- POLAK M. – dane niepublikowane.
- WESOŁOWSKI T. 2001. *Burhinus oedicnemus* (Linne, 1758) – Kulon. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 189–191.
- TABOR J. – dane niepublikowane.
- TACZANOWSKI W. 1882. Ptaki krajowe. Tom II, Kraków, 397 s.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- TUCKER G. M., HEATH M. F. (red.) 1994. Birds in Europe: their conservation status. BirdLife International. Cambridge, 600 s.
- ZIĘCIK P. – dane niepublikowane.

Andrzej Dombrowski